

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

III/2011

СРПСКОСЛОВЕНСКЕ СЛОЖЕНИЦЕ У „ВЕКУ СВЕТЛОСТИ“ /ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКИ АСПЕКТ /¹

Апстракт: Истраживање базирано на репрезентативном корпусу оригиналне српскословенске књижевности сакралног карактера у распону од више вијекова показује да се у литератури овога типа остварује специфичан функционални стил који се огледа не само кроз избор сложеница из лексичког регистра и богатство њихове употребе, већ и у селекцији специфичног типа сложеница, односно сложених основа које улазе у њихов састав. Ријеч је о лексемама чија семантика одсликава специфичан поглед на свијет православног хришћанства. У оквиру функционалности уједначености књижевне епохе, у сфери сложеница се манифестују индивидуалне особине писца, тако да се унутар општег функционалног стила житијног жанра освају и индивидуални стилови. До закључака се долази кроз три нивоа поређења: 1) књижевних жанрова, б) књижевних епоха и в) писца.

Кључне ријечи: сложеница, житије, светитељ, књижевна епоха, књижевни жанр, индивидуални стил.

Колико год се стара српска књижевност, због својих типичних црта и стила епохе, опирала рашчлањивању и сегментирању језичког израза, ипак је на све три равни – и епохе и жанра и индивидуалног стила могуће правити анализе. Иако су разлике најмање изражене у оквиру жанра, на равни епохе и кроз појединачна остварења писца могуће је утврдити разлике у лексичком систему односно у дистрибуцији, значењу и творбеним формантима сложених ријечи.

Српскословенски језик, који је функционално везан за сферу сакралног, вијековима је чувао стабилност, не

допуштајући продор ненормативним цртама из народног језика. Такође, српскословенски језик функционално је раслојен на *виши* и *нижи* стил. „Виши стил је затворен систем, унифициран у црквенословенском као целини, што је условљено тиме што се њиме пишу богослужбена дјела преведена још у црквенословенској епоси, а чији статус, имајући у виду хришћански однос према књизи, не допушта одступање од предлошка. Потом су и друга дела црквеног карактера, како преводна тако и оригинална, језички обликована по моделу овог функционалног стила“ (Грковић-Мејџор 2007а: 255).

Један од циљева овога рада јесте да се статистички утврди однос реализованих конкурентних средстава, лексичких и творбених црта које су одлика вишег

¹ Овај рад је настао на темељу истраживања рађеног у оквиру докторске дисертације *Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног карактера*.

стила. Овај тип анализе показује у којој мјери и у којим доменима може варирати стил истог жанра у зависности од „стила епохе“ или да ли се и колико се у њему (у оригиналним дјелима и преводима) може испољити индивидуални стил (Грковић-Мејџор 2007а: 257). „Стога истраживања морају обухватити и вертикални и хоризонтални пресек српскословенског језика. Вертикални – у смислу праћења регистра функционалног стила жанра у различитим епохама, али и појединих синтаксичко-семантичких и лексичких средстава овог регистра у различитим жанровима. Хоризонтални – у смислу сагледавања језика једног писца, културног круга или епохе, у различитим делима и жанровима“ (Грковић-Мејџор 2007а: 257).

У циљу проучавања језика вишег стила, у коме су сложенице важан сегмент, камен-стожер језичког израза, врше се три типа поређења: 1) међу књижевним жанровима, б) међу епохама и в) међу писцима.

1. Разлике међу жанровима

Истраживањем су, по Толстојевој и Верешчагиновој класификацији, обухваћена четири средњовјековна књижевна рода: похвале, житија, пренос моштију и панегирична поезија, са напоменом да жанрови у оквиру српске средњовјековне књижевности нису оштро издиференцирани. Прозни жанрови могу садржити дијелове који су из пјесничког жанра и обратно (Богдановић 1991: 60, Летић 2009: 48–57).

Сва четири књижевна рода одликује јединство тематике, па би се за функционалност ова четири жанра могло рећи исто што и Д. Богдановић каже за функционалност житија. „Свако житије има своју културну, обредну функционалност, било у оквиру литургијског чина или у саставу монашке, манастирске обредности.“ Поред тих општих одлика жанра,

као и други жанрови сакралног карактера, може да понесе и печат књижевних способности и даровитости писца.² Пошто је пјесништво у средњем вијеку схватано као подвиг велик и свет, а писац се сматрао недостојним да изложи своју тему ријечима (Аверницева 1982: 72), слиједило је потпуно саобраћавање пјесниковог живота идеалима његовог пјесништва. Од пишчеве личности, степена његовог обожења, одустављеног духовног односа са објектом пјевања зависиће и начин испољавања његове даровитости и инвентивности.

Као што је већ речено и како је дефинисано самим насловом рада, сав корпус је сакралног карактера и припада хагиографско-литургијском етосу хришћанског Истока. То имплицира да су сложенице функционалност оствариле унутар сва четири жанра. Настале као језички образац који је могао да понесе доста уобличеног богословског садржаја унутар задатог хришћанског миљеа, унутар система старогрчког језика, сложеницама је кроз њихову двокоријенску творбену структуру успјешно изражена основа хришћанске догматике богато реализоване у обимном корпусу Светих Отаца 4. вијека. Стога не чуди што је први степен поређења сложеница кроз средњовјековне жанрове српске књижевности показао заступљеност сложеница у свим жанровима, без уочљивих одступања. Одређени постотак сложеница присутан је у свим жанровима, а кроз њих и у појединачним књижевним остварењима. Могло би се, у ствари, рећи да је кроз прве вијекове хришћанства формиран извјестан број сложених ријечи, који би се могао назвати општим слојем, а који је своју функцио-

2 За ову тему веома су значајна истраживања Б. Летића, који књижевне жанрове посматра у свјетлу ауторских изјава средњовјековних писаца, и која показују стваралачку оригиналност и ауторску индивидуалност писаца-монаха српског средњег вијека. Исп: (2009: 29–78).

налност остварио кроз обиман богословски опус и прије средњег вијека. Те сложенице су у живој језичкој употреби и данас: *јединосуштни, триипостасни*, затим: *благодат, човјекољубље, благодатије, чудотворац, благовјерије, правовјерије (православље), милосрђе, боготац, Богородица*, итд. Ту је и читава леза глагола: *благовјестити, благовољити, благословити, благодарити*, итд; или придјева који се и данас помињу у току богослужења: *благочестив, христољубив, благословен*, итд.

Као што је једна од битних особина византијског, а тиме и српског средњовјековног пјесништва пресудна улога књижевне традиције³ која његује опште, универзалне и еклисиолошке вриједности, тако је и једна од важних особина тадашњег језика неизмјенљивост и вјерност познатим језичким моделима и обрасцима. Потискивање свега личнога, избјегавање сваке индивидуалности и тежња за оним што је свеопште пројектовале су се и на језичку раван. У том смислу, доминантност одређених творбених основа могуће је довести у везу са њиховим значењем „универзалне и еклисиолошке вриједности“ какво је, на примјер, значење сложеница са основама *благ-* и *вс-*. Те основе могу својим семама понијети више духовног садржаја који није до краја изрецив самим тим што је недостижан људском познању.

Уместо појединачног, уместо диференцирања, у први план књижевности тог времена избија тип. Све посебно своди се на општије: на уопштавање и апстраховање који су, зато, битна особина средњовјековне књижевности (Богдановић 1991: 53–54). На том фону

3 „Зато византијски и стари српски песник и мелод, творац црквеног песништва, хоће пре да опонаша и наводи неголи да тражи ново. Ако већ тражи ново, онда је то најпре нова фигура, нова реч, али у већ устаљеним жанровским оквирима црквеног предања које је у начелу неизмјенљиво“ (Богдановић 1991: 63).

могуће је посматрати и сложенице. Како другачије објаснити високу продуктивност одређених творбених основа типа *благ-*, *вс-* или *мно-* него као свођење на опште семантичке обрасце који функционишу на језичкој равни. Сакрални стил изњедрио је семантичке типове сложеница са препознатљивим значењем или интензификације неке радње, или духовне особине или укупности појаве, и др. Могло би се рећи да је лексички систем сакралног стила испуњен неопходним бројем лексичких јединица са познатим и провјереним значењима освјештаним у вишевјековној богослужбеној употреби, што не значи да је затворен за нове облике. Кад су у питању сложенице, грађа потврђује да се систем богати како комбинацијом постојећих творбених основа (које су већ биле у структури неке сложенице и самим тим су „провјерене“), тако и новим лексемама, које су резултат креативности писца, а најчешће је у питању комбинација једног и другог начина. Једна, систему позната, и друга, непозната основа граде нову сложеницу. Код Теодосија, на примјер, према сложеницама *братотвореник, братољубие, братољубьзьно*, које већ постоје у систему, лако настаје и нова сложеница: *братосьподобленниє*.

Оригиналност ствараоца, онолико колико то претпоставља сам чин умјетничког стварања, који подразумева успостављање живог духовног односа са објектом језичког уобличења, пројављивала се кроз те појединачне ријечи, синтагме, стилске фигуре. Не смијемо заборавити да је у средњем вијеку ријеч „и писана реч посебно, заузимала важно, могло би се рећи и главно место у култном животу; она је и сама на извештан начин постала предмет култа. Човек који је писао са једним осећањем метафизичке одговорности за сваку реч коју напише, писао је дубоко уверен, да већ самим тим служи службу Богу, Логосу, да тиме учествује као „садејственик“ у

великој мистерији спасења којом је Бог обавио људски род. Зато се у писању видео подвиг, облик литургије“ (Богдановић 1991: 51).

Нове сложенице су стога настајале током цијеле епохе српскословенског језика, а о томе свједочи и податак да је двадесет пет лексема, само из Доментијановог *Житија*, незабиљежено у постојећим рјечницима: благобојазниѣ, благословенинкѣ, благосъродниѣ, благодарованьнѣ, богогласовати, богонатрѣтаньнѣ, богообыльнѣ, богооскештеньнѣ, боговѣрьнѣ, богозваньннкѣ, боговидѣ, богосъпреженьѣ, горѣмыслиѣ, златодаровань, самооскештеньнѣ, сьлнкостојанинкѣ, тамодрѣжьць, трѣсобъство, празнолюбнѣ, прѣждеречень, прѣблагосуханьнѣ, прѣднлосрѣдѣ, вѣссы, вѣссытвараѣ, вѣсвидѣ. За бројне сложенице које су садржане у Миклошичевом ријечнику потврде су само код Теодосија. Ово говори о потреби свеобухватнијег истраживања сложеница у српскословенском језику, посебно у оригиналним дјелима, која могу открити специфичности и евентуалне иновације српске редакције старословенског језика у овом домену.

Шта се може истаћи као разлика међу жанровима у погледу употребе сложеница? Само квантитативна разлика – обимнија дјела имају и већи број сложеница. Најобимнија три житија најбогатија су сложеницама. То је разлика унутар жанра. Сложенице из жанра химнографије и панегиричне поезије присутне су и у хагиографијама у оној мјери у којој су оне из хагиографије присутне у другим књижевним родовима. Лексичке разлике кад су у питању сложенице, између четири жанра свде се само на квантитативну разлику. Никакве друге специфичности нису дошле до изражаја, између осталог и због тога што је велики број сложених ријечи потврђен у само једном дјелу. С друге стране, сложенице које показују изразиту продуктивност продуктивне су у свим жанровима.

2. Разлике међу епохама (рашка и ресавска)

У току српскословенског периода српске писмености разликују се два основна периода: рашки и ресавски.⁴

Рашки период, везан за успон и врхунац српске средњовјековне државе изњедрио је низ оригиналних аутора (Свети Сава, Првовјенчани, Теодосије, Доментијан), чија дјела спадају у сам врх српске средњовјековне литературе. Рашки правопис карактерише српске рукописе цијелог XIII и већег дијела XIV вијека.

Након овога периода, у доба Деспотовине, наступа ресавска епоха. Ресавска реформа јавила се у Србији у XV вијеку и подразумијевала је језичку и текстолошку ревизију књига, архаизовање језика, враћање језику најстаријих превода. „Тежња да се очува заједништво у књижевном језику, настојање да се у редакцијама очува старословенски модел истовремено је и рефлекс својеврсне језичке идеологије, рођене у оквиру хришћанског поимања свијета: као што је истина једном дата и треба јој се стално враћати, тако је и језик најстаријих превода схватан као архетипски образац од којег не треба одступати“ (Грковић-Мејџор 2007: 425). Окосница ресавске реформе јесте тежња за постизањем замишљеног језичког савршенства, које фигурира као оваплоћење духовне савршености (Грицкат 1972: 24). Стога у овој епоси долази до умножавања сложеница, не само процентуално, но и кроз стварање нових лексема. О томе рјечито говоре дјела Димитрија Кантакузина, Константина Философа и Андонија Рафаила, писана у првој половини XV вијека. Истраживања сложеница у дјелима Димитрија Кантакузина, рецимо, показују изванредно богатство овог лек-

⁴ Овде је изостављен најстарији период писмености дванаестог вијека, из кога немамо сачуваних оригиналних дјела сакралне литературе.

сичког слоја, било да је ријеч о при-дјевима или именицама, а многе од њих је, може се претпоставити сковао сам аутор, Грк поријеклом (в. Есопотоу 1989–1990: 103–104, Барако 1999–2001).

3. Разлике међу писцима

Карактеристичан за цијелу српску средњовјековну књижевност, највише за биографије, које чине матични ток наше књижевности, стил, који је добио име *плетеније словес*, налазимо и у другим тадашњим књижевним врстама међу којима, како је напријед речено, разлике нису тако убједљиве. „Тај стил иако утемељен на истим духовним основама и изграђиван према истим узорима, није сасвим хомоген. До разлике не долази толико због индивидуалних уметничких особина појединих писаца, које су некад више, некад мање наглашене али које никад не излазе из заједничких жанровских и стилистичких оквира“ (Деретић 1997: 119). До разлика долази, по аутору, услед постојања два књижевна тока у „веку светлости“ у коме су писала четири главна писца српског средњег вијека, а који се могу разврстати на парове. Тако су сродни аутори Сава и Теодосије као представници једноставног и Првовјенчани и Доментијан као представници сложеног стила (Деретић 1997: 120).

Лексичке разлике међу појединачним споменицима увијек су присутне.⁵ У старословенском преводу *Псалтира*, на примјер, одсуствује новозавјетна лексика (типа апостољ, лавра, чрњоризъць), док се лексема оученикъ веома често употре-

5 Лексичке разлике између *Матичиног* и *Ениског апостола* аутори су приказали кроз азбучни списак. Поред чисто лексичких разлика, аутори наводе и неке текстолошке и синтаксичке разлике, које могу бити значајне за освјетљавање лексике *Апостола*. Исп: Ковачевић-Стефановић 1978: 158–167.

бљава у јеванђељским текстовима (Цејтлин 1973: 417).⁶

3.1. Доментијан и Теодосије

Поређење Доментијана и Теодосија опште је мјесто у анализи средњовјековне књижевности. Поређење њиховог језика мотивисано је тиме што оба писца припадају истом периоду књижевности и обојица су написали житије о Светом Сави.

3.1.1. Творбени ниво

Исте именице изведене код Теодосија суфиксом -тель: законоположителъ, миродръжителъ, код Доментијана су изведене суфиксом -ьникъ: законоположььникъ, и -ьць: миродръжьць.

Иако оба писца у свом лексичком систему имају *nomina agentis*, код Доментијана су бројније *nomina agentis* на -ьць: богословьць, богоносць, грѣхотрьжьць, благодавьць, боголюбьць, боговндьць, богоотць, доушелолюбьць, мирототць, миродръжьць, светолоубьць, светогорьць, светопѣвьць, таннопровндьць, талодрьжьць, троудолоубьць. Код Теодосија налазимо: двоисловьць, жикотописць, самодръжьць, сребролюбьць, странолоубьць, страиносць, стратотрьпьць, вьсєвндьць. Од укупно 56 именица овога типа изведених различитим суфиксима, десет је потврђено у оба корпуса, Доментијан има 30, а Теодосије 16 *nomina agentis*.

Само 88 сложеница заједничко је обојици писаца. Ријеч је о лексемама које су најфреквентније у систему сложеница и у терминолошком систему сакралног стила уопште. Разлике међу писцима испољене на лексичкој равни односе се на лексема које су потврђене у корпусу једног писца, а нема их у корпусу

6 Цејтлин у наведеном раду старословенске споменике дијели удвије групе према њиховим лексичко-творбеним карактеристикама, те у односу на сложенице као стилско средство које није било својствено једноставном језику Јеванђеља (1973: 432–433).

су другог писца. Тако 247 сложеница потврђених у Теодосија нема у језичком систему Доментијана, док су 202 Доментијанове сложенице непознате Теодосију. У прегледу који слиједи наводим само оне ријечи које су формирале творбена гнијезда, односно творбене основе или лексеме које су потврђене само у корпусу једног писца, док их у корпусу другог писца нема, и обратно.

1. Теодосије

БЛАГОДОУШ-: -ниє, -но, -ѣствовати;

БЛАГОУВАА-: -ано, -їєнь;

БОГОЦРЪЗ-: -осѣтънь, -сѣкъ;

ВЕЛНКОДОУШ-: -ѣнь, -ниє;

ДВОК-: -словѣць, -оуѣниє, -крѣвѣнь, -оуѣнь;

КАЦЕНООУЦ-: -ѣнь, -ниє;

КРЪСТА-: -образно, -носѣно;

ЛЮБ-: -дроуѣниє, -пльѣниє, -сластниє;

ПЛОДОНОС-: -ниє, -ѣнь;

СТРАНОЛЮБ-: -ниє, -ѣць;

ТОУЖД-: -родѣнь, -странѣство, -странствовати.

2. Доментијан

БЛАГОУВЪР-: -ниє, -ѣнь;

БОГОВНДЪ-: -ѣнь, -ѣць;

БОГОРАЗООУЦ-: -ниє, -ѣнь;

БОГОУЪСТ-: -нѣвь, -ниє, -ѣнь, -ѣнѣ;

СВЕТ-: -горѣсѣкъ, -горѣць, -дроухѣвно, -любѣць, -лѣпѣнь;

СВѢТ-: -датѣль, -лнѣтьнь, -дроуѣшьнь, -носѣнь.

3.1.2. Продуктивност

Пет сложеница које у структури имају елемент боголюб- код Доментијана је употријебљено укупно 70 пута: боголюбвѣ 15, боголюбнѣ 14; боголюбѣно 1; боголюбѣць 24; боголюбѣнь 16; док их је код Теодосија само осам: боголюбнѣвь 4; боголюбнѣ 1; боголюбѣць 3. У Доментијановом лексичком систему сложенице су много више заступљене него код Теодосија, што се види из општих статистичких података изведених за корпус у цјелини. Код Доментијана 288 сложеница има 1327 употреба, док је код Теодосија 309 сложеница употријебљено 818 пута, што говори да

је Доментијан више ослоњен на сложенице од Теодосија, веома су честе у његовом излагању, он прави право „плетеније словес.“ Сдругестране, Теодосијев језички систем садржи већи број различитих сложеница, деветнаест сложеница има више од Доментијана. Самим тим, више је основа које нису потврђене у корпусу другог писца, чиме је и корпус разноврснији.⁷

Једна од карактеристичних лексичких разлика између два писца јесте именица која има функцију антономазије.⁸ Код Доментијана је то именица боговнѣць (42) док је код Теодосија самодрѣжѣць (59), што опет говори о различитом приступу приказивања светитељевог лика. Иако обојица пишу са јединственим циљем стварања светитељевог култа, код Доментијана је тај опис заснован на боготражитељској природи Растка Немањића, његовом богословском знању, молитви, подвижништву, док Теодосије наративно и живо приказује Светог Саву најчешће са епитетом *свети* или *богомудри*, и у контексту његовог оца Светог

7 Сперански врши поређење сложеница два рускословенска писца из 15. вијека. Поред разлике у квантитету сложеница, које су условљене обимом споменика, аутор запажа да су поједине основе веома продуктивне у једном споменику, док их у другом или нема или су заступљене са појединачним образовањима и закључује: „Может быть то стоит в зависимости от различия в содержании и темах обоих памятников, а также отчасти от некоторой ризницѣ и в тоне, хотя оба они и „торжественные“: Слово преимущественно историческое и полемическое, а Житие преимущественно „хвалебное“ и затем уже историческое. Может быть, в связи с тим же различием содержания и жанра произведения и настроений обоих авторов стоит и некоторая разницѣ в распределении composite на пространстве всего произведения того и другого“ (1960: 193).

8 Много сложеница које се односе на Светог Саву заправо су антономазија, „стилска фигура која одређену ријеч свјесно замјењује другом. Испрва употребљавана само за замјену личног имена општим (нпр. Исус – Галилејац), касније се назив протегло и на замјену општег имена властитим“ (РКТ 1992: 43).

Симеона, двора, властеле, истичући Савин значај за њихов духовни живот, а тиме и духовно живљење државе, без наглашене теолошке учености која њему није ни била својствена у мјери у којој је била Доментијану. Тако се десило да се најпродуктивније сложенице код Теодосија не односе на Саву, већ на властелу, коју именује супстантивизираним придевом *благороднын*,⁹ и на оца Стефана Немању – *самодрѣжць*.

У табели су приказане најфреквентније сложенице код оба писца.

ДОМЕНТИЈАН	ТЕОДОСИЈЕ
благодѣтъ 106	благороднь 85
боголюб- ¹⁰ 70	самодрѣжць 59
богоносьнь 64	благочѣстивь 49
богородница 55	благословенник 43
благословенник 48	благодѣтъ 26
благовѣрнь 44	благословити 26
боговидьць 42	благодарити 22
благословень 29	благословень 20
благовѣрник 27	добродѣтель 19
богоносьць 20	православник 11
богогласнь 18	богомодрь 11
богомьсльнь 18	богородница 11
благодѣтель 17	богоносьнь 10

У Доментијановом *Житију* запажена је доминација сложеница које означавају обожену природу Савину: *боговидь* 45, *богоносьць* 20, *богогласнь* 18, *богомьсльнь* 18 и др., као и сложеница које припадају богословском термиолошком систему,

9 Ова лексема одлично показује развој значења од 'који је племенитог рода' > 'који је духовно племенит.'

10 Само у овом примјеру (*bogol*})-) ријеч се наводи као сложена основа (а не сложеница) зато што је у Доментијановом корпусу (и у корпусу у цјелини) показала богате деривационе потенцијале тако што гради седам различитих сложеница.

а које су својим грчким изворником богато заступљене у дјелима Светих Отаца: *благовѣрник* 27, *благовѣрнь* 44, *благочѣстник* и др. Свети Сава је дефинисао и утврдио ортодоксију српске православне цркве, како у позитивном излагању основних догмата вјере према учењу Светих Отаца и догматским одредбама Васељенских сабора, тако и у осуди разних јеретичких учења која су тада била актуелна.¹¹ Стога Доментијан, градећи Савин лик, богато користи сложенице којима се прецизно дефинише вјера: *благовѣрник*, *правовѣрник*, *правовѣрнь*, *благочѣстник*.

У односу на друге писце, Доментијан има највише сложеница са основом *бог-*, чак више него оних са *благ-*, којих је иначе процентуално највише у сакралном корпусу високог стила. Са семантичке стране, сложенице са основом *бог-* имају двоструку мотивацију, међу њима можемо разликовати два типа назива. Првим типом, гдје први дио творбене основе има функцију инструментала агенса (извора радње), потенцира се Савино призивање за монашку службу: *богодаровань*, *богопосланьнь*, *богозваньнь*, *богопрѣдань*, итд. Сложеницама овог семантичког типа писац наглашава да је Растко Немањић од Бога послан да свој народ изведе из духовног мрака у свјетло познања Христове истине. У складу с тим, светитељ носи све епитете Богом просвећене личности. Тако је Сава: *богоразумьнь*, *богооумьнь*, *богомодрь*, *боголѣпнь* и др. У *Житију* је честа њихова супстантивна функција.

Љ. Јухас-Георгијевска запазила је велики утицај контекста у грађењу ових квалификатива и нешто мање изражену, али присутну супротну појаву – дјеловање атрибута и квалификатива на контекст. „Може се рећи да су у Доментијановом делу микроструктуре исто

11 Богословље Св. Саве које је он исказао у својој Жичкој бесједи о правој вјери, те у двије Студеничке бесједе, уз опсежне коментаре, анализира Еп. Атанасије (Јевтић) (2004: 11–180).

толико брижљиво организоване као макроструктуре“ (2001: LIII).

Ову језичку анализу, односно разлику између два писца, иако базирану само на сложенницама, најбоље поткрепљује запажање Д. Богдановића о различитим религиозним природама двојице писаца. „Доментијана обележава мисаона, монументална, свечана реторичност; у Теодосија је, међутим, топлије, живље, у пуном смислу речи експресивно причање. Има нешто различито не само у књижевној природи ове двојице српских писаца него и у типу њихове религиозности. Доментијан је „умнији“ – у оном смислу у коме су то неки православни, византијски интелектуалци међу монасима; његовом духовношћу влада мисаона, у ортодоксном смислу гностичка асоцијација ... Теодосије је мање апстрактан само утолико што је више емотиван. Ако се за Доментијанову мистику може рећи да је „умна“ онда је то у Теодосија „мистика срца“ обележена топлином усхићене љубави према Богу, према Св. Сави и према Светој Гори – као благодатне, харизматске средине где се душа сусреће са Христом.“¹²

3.2. Данилов зборник

Животи краљева и архиепископа српских, зборник житија, дјело је више аутора. У првом дијелу Зборника поред три кратка записа о краљу Радославу, Владиславу и Урошу налазе се житија краља Драгутина, краљице Јелене, краља Милутина, краља Стефана Дечанског и краља Душана. Посљедња два су написали Данилови ученици. У другом дијелу књиге, поред Житија: архиепи-

скопа Арсенија I, Јоаникија I, Јевстатија I и Житија архиепископа Данила I, налазе се записи (на 1–3 странице сваки) о архиепископима: Сави II, Данилу I, Јакову, Јевстатију II, Сави III, Никодиму, патријарсима: Јоаникију и патријарху Сави.

За разлику од других дјела која су обухваћена анализом, Данилов зборник није дјело једног писца, нити житије о једном светитељу. То је и разлог што је у корпусу најбогатије сложенницама, како по броју различитих сложенница (339), још више по броју потврђених (1866). Анализа сложених ријечи унутар појединачног корпуса излази изван оквира овог рада, не само за Данилов зборник, него и за друге писце. Овдје ћу само ставити опаску да би анализа корпуса Зборника вјероватно показала оно што показује и анализа истраживаног корпуса у цјелини, а то је да су одређене сложеннице веома фреквентне у свим житијама, док су друге плод креативности аутора и појављују се само у одређеним житијама.

Ипак, могуће је примети да одређени, не мали, број сложенница овог дјела показују високу продуктивност на скали од 10 до 50 потврда. Укупно 43 сложеннице су високофреквентне, што објашњавам вишеауторством којим се одликује Зборник.

У односу на друге писце чије је дјело претходило Даниловом зборнику може се запазити само употреба лексеме *доста* мјесту прве творбене основе. Код Св. Саве, Стефана Првовјенчаног, Доментијана и Теодосија нема сложенница са том основом. Такође, у Зборнику нису потврђене сложеннице са првом основом *люк-*. Специфичности се могу пронаћи у појединачним житијима унутар Зборника у смислу да свако житије уноси нови фонд сложених лексема непознатих другим житијима. Тако, на примјер, половина сложенница са основом *благ-* има потврду у само једном житију, што упућује на креативност писаца који су

¹² И даље: „Таквих разлика, каква је између Доментијана и Теодосија, има међу Светогорцима и данас: једним типом доминира ћуљива, затворена контемплација „светлости“, а другим штедра љубав и радост, са тзв. „радостворним плачем“ као знамењем њихове емотивне духовности“ (Богдановић 1991: 265–266).

према својим знањима и умијећима словом живописали српске владаре и архиепископе и појединачно доприносили стилу епохе. Међутим, и ту треба пажљиво изводити закључке. Рецимо, сложеница свештенодоученик (у тексту се односи на дионисије ареопагит Даз86) није индивидуална творба писца житија архиепископа Данила, већ калк са грчког. То што једину потврду у корпусу има у овом житију у вези је са тематском јединицом која је обрађена у житију – Дионисије Ареопагит није помињан код других писаца па се и ова композита није појављивала у корпусу, а сама лексема се могла наћи и уз име неког другог свештенотомученика. Употреба одређене лексеме, дакле, мотивисана је одређеним особинама и поступцима јунака житија. Веће тематске јединице у лексички систем уводе лексику, која је, самим тим што се о томе приповиједа, фреквентна (троудоположенник, христоловник нпр), док споредни мотиви, самим тим што су споредни, уводе мање фреквентне лексеме, као што су у Житију архиепископа Данила: штедродатљивъ, штедролубъствник. Теме су заједничке већини житија, док одређене мотивске јединице могу бити одлика појединачних житија, зависно од начина живота и особина онога чији је култ потребно да се успостави, а чему житије доприноси.¹³

3.3. Антоније Рафаил

Од готово двије стотине сложеница колико их чини корпус *Слову о Светом кнезу Лазару* у укупном остатку корпуса потврђено је мање од трећине; 131 сло-

13 Несумњиво је, међутим, да је и Свети Сава велики труд улагао на свом путу богопознања, па ипак лексема *троудоположенник* није нашла своје мјесто у Доментијановом вокабулару (иако све особине аскетског живота имају семантику *троудоположенна*), што значи да индивидуалне црте писаца, њихова инвентивност и креативност, промишљања и асоцијације које се рађају у току стваралачког чина писања имају значајног удјела у номинацији.

женица није нађена у другим испитиваним текстовима, што потврђује ријечи Ђ. Трифуновића да „у оквирима средњовјековне поетике и стилистике, које почивају на законитости заједничког фонда изражајних средстава, сложенице наглашавају личне црте Рафаиловог стила“ (1976: 152).

Као потврду наведеног, наводим оне сложенице чија прва творбена основа није посвједочена у корпусу и којима се стога претпоставља оригиналност:

внсер-2, весел-2, врѣст-, вѣтр-, гроуб-, гроб-, десн-2, дрехл-3, дѣл-, звѣзд-4, кристал-, кнкот-, лоукав-, молб-, мрътв-, мьга-, невѣст-, облак-, обшт-, похвалън-, скнптр-, слънъц-, стрѣл-, стьклѣн-, сцелга-, тканън-, хоуд-, чест-, чьстьн-3.

Иако Ђ. Трифуновић сматра да су Антонијеве сложенице углавном грађене у духу српског језика, код њега је, у односу на корпус у цјелини, присутно много сложеница морфолошки сложеније структуре у смислу кумулације творбених афикса: деснообвѣтекательнъ, дрехловъзвѣстительнъ, окорасъпрезательнъ, добровъсхъодънъ, молковъперительнъ, лоукавоухъитрительнъ, пльгнстенательнъ, сцѣлговъзвышенънъ, благонаказательнъ, благополоучительнъ, богокрасительнъ, богополоучительнъ, богосновательнъ, високозрительнъ, веселозрительнъ, горѣтрѣбовательнъ, дрехлопрозекательнъ, звѣздоблнстательнъ, звѣздосннательнъ, христовъобразительнъ, итд.

Суфикс -тельнъ и јесте најпродуктивнији; он се налази у структури 44 придјева, док су други суфикси слабе продуктивности. Корпус А. Рафаила најбројнији је придјевима, око четрдесет је именица, док су остало придјевни.

Такође, једино су код њега забиљжени примјери грчко-словенске творбе – прва основа је грчка, а друга словенска:¹⁴ пнѣнкообратънъ ‘који претвара у мајмуна’, прва ријеч је грчка ‘мајмун’ (πίθηκο); плинѣотвореник ‘прављење опеке,’ гдје је прва основа грчка (πλίνθο” ‘опека’);

14 Једина потврда коју Миклошич наводи за лексему *сферокрѣжик* је из Даничићевог Рјечника.

тројпаристридањњ ‘који се троструко појављује’: у другом дијелу је грчка ријеч *παριστίδο* ‘који се појављује’. Ови примјери спадају у мали број сложеница где се слажу грчка и словенска основа као у *идолослуженнѣ*. Наведени творбени типови једини су у корпусу и карактеристични су само за овог писца.

3.4. Константин Философ

У корпусу језички истраживаног житијног жанра Константин Философ заузима унеколико посебно мјесто. Иако, као и други писци, користи сложенице, укупно узевши, оне су мало другачијег статуса него у корпусу у цјелини. Поред тога што је међу писцима који имају висок проценат само по једном потврђене сложенице, у *Житију деспота Стефана Лазаревића* свега је неколико сложеница које имају три или више употреба (изузев сложенице *благочѣствѣ*, која је у функцији сталног епитета, са 50 потврда), што указује на то да К. Философ у свом језичком изразу није у већој мјери ослоњен на сложенице. Разлике које се јављају између Константина Философа и, на примјер, Доментијана и Теодосија, проистичу из чињенице да његово житије није светачко житије, већ је писано по узору на биографије. Ово и сам аутор наглашава при крају текста: *снѣ оубо написахомъ јако житнѣ ѣдиногѣ нѣ јако лѣтописъць съ прочини вѣсѣми* (327/1–2 у Јагићевом издању) ‘ово, дакле, не написасмо само као житије, него као летописац, са свим осталим’.

3.5. Закључак

Сљедећа табела показује најфреквентније сложенице код писаца који су на тој линији, ако тако могу да кажем, линији грађења култа. Као „век светлости“ 13. вијек обједињује писце који су писали светачка житија. Могуће је пратити Немањићку линију која почиње са Светим Савом, Стефаном Првовјенча-

ним, чији су врхунац Доментијан, Теодосије и Данило и његови настављачи. Двокоријенска лексика богата богословским промишљањима и сакралном семантиком доприносила је грађењу култа Немањића.

Свети Сава	Стефан Прв.	Доментијан	Теодосије	Данило
БЛАГОСЛОВИТИ 11	БЛАГОСЛОВЕННѣ 12	БЛАГОДѣТЬ 106	БЛАГОРОДѣНЬ 85	БЛАГОЧѣСТВѣ 270
БОГОРОДИЦА 7	ЦНЛОСРЪДАНѣ 10	БОГОЛОБ- 69	САМОДЪРЪЖЦѣ 59	ХРИСТОЛОВЕНЬ 140
БЛАГОРОДѣНЬ 5	ЧЛОВѣКОЛОВЕНѣ 9	БОГОНОСѣНЬ 64	БЛАГОЧѣСТВѣ 49	БОГОУГОДѣНЬ 63
БЛАГОДѣТЬ 5	ТРЕБАЛЖЕНЬ 8	БОГОРОДИЦА 55	БЛАГОСЛОВЕННѣ 43	БЛАГОДѣТЬ 57
ПРАВОСЪРНѣ 4	СТРАСТОТРЕПЦѣ 8	БЛАГОСЛОВЕННѣ 48	БЛАГОДѣТЬ 26	БЛАГОСЪРНѣ 40
БЛАГОСЪРНѣ 4	БЛАГОДАРИТИ 6	БЛАГОСЪРНѣ 44	БЛАГОСЛОВИТИ 26	ДОБРОДѣТЕЛЬ 40
БЛАГОСЛОВЕНЬ 4	БЛАГОДѣТЬ 5	БОГОВИДЦѣ 42	БЛАГОДАРИТИ 22	БОГОВОТЦѣ 39
ПРАВОСЪРНѣ 3	ЦНЛОСРЪДОВАТИ 5	БЛАГОСЛОВЕНЬ 29	БЛАГОСЛОВЕНЬ 20	ВЪСОСВѢЩЕНЬНЬ 38
ХРИСТОЛОВЕНЬ 3	БЛАГОСЛОВИТИ 4	БЛАГОСЪРНѣ 27	ДОБРОДѣТЕЛЬ 19	БОГОЛОВЕНЕНЬ 32
БЛАГОДАРИТИ 2	ИНОПЛЕЦЕНЬНИКѣ 4	БОГОНОСЦѣ 20	ПРАВОСЛАВЕНѣ 11	ВЪСОСЪСТВѣНЬ 32

Истраживање базирано на репрезентативном корпусу оригиналне српскословенске књижевности сакралног карактера у распону од више вијекова, показало је да се у литератури овога типа остварује специфичан функционални стил, који се огледа не само кроз избор сложеница из лексичког регистра и богатство њихове употребе, већ и у селекцији специфичног типа сложеница, односно сложених основа које улазе у њихов састав. Ријеч је о творбеним основама чија семантика одсликава специфичан поглед на свијет православног хришћанства. У том погледу испитивана група жанрова у домену сложеница у бити је унифицирана, али је истовремено овај функционални стил био отворен и динамичан систем, који се непрестано богатио и допуштао средњовјековном писцу ауторску слободу. Истраживање је

показало да се у оквиру функционално-стилске уједначености у сфери сложеница манифестују ауторска индивидуалност и стваралачка оригиналност, тако да се у оквиру општег функционалног стила житијног жанра остварују и индивидуални стилови.

Лексичке разлике међу писцима српског средњег вијека условљене су: стилем епохе, одликама жанра, темом и мањим мотивским јединицама, али и личношћу писца – његовом молитвеношћу, богопознањем и образованошћу.

Извори:

1. Химнографска литература:

1. Свети Сава, *Служба светом Симеону* (Јовановић 1998: 193–221).
2. Теодосије, *Служба Петру Коришком* (Новаковић 1884: 12–27).
3. Теодосије, *Заједнички канон Спасу Христу, светом Симеону и светом Сави* (Трифунувић 1975: 50–55).
4. Димитрије Кантакузин, *Молитва Богородици* (Кантакузин 1989: 112–122).

2. Хагиографска литература:

1. Свети Сава, *Житије светог Симеона* (Јовановић 1998).
2. Стефан Првовенчани, *Житије светог Симеона* (Јухас-Георгијевска и Јовановић 1999).
3. Доментијан, *Житије светог Саве* (Јухас-Георгијевска и Јовановић 2001).
4. Теодосије, *Житије светог Саве* (Даничић 1860).
5. Константин Филозоф, *Живот Стефана Лазаревића* (Јагић 1875: 244–328).
6. Димитрије Кантакузин, *Житије Јована Рилског* (Кантакузин 1989: 26–43).
7. *Живот српског испосника Петра Коришког* (Новаковић 1871: 308–346).
8. *Житије Георгија Кратовца* (1976: 203–267).
9. *Archiepiskop Danilo i drugi, Životi kraljeva i archiepiskopa srpskih* (Даничић 1866).

3. Опис преноса моштију:

1. Григорије Цамблак, *Слово о преносу моштију свете Петке из Трнова у Видин и Србију* (Трифунувић 1975: 90–93).
2. *Опис преноса моштију Светога Луке из Родоса у Смедерево* (Трифунувић 1975: 118–123).
3. Владислав Граматик, *Рилска повест или О обнови Рилског манастира и о преносу моштију светог Јована Рилског* (Трифунувић 1975: 125–136).

4. Панегиричка литература:

1. Јефимија: *Похвала кнезу Лазару* (Трифунувић 1975: 85).
2. Димитрије Кантакузин, *Похвала светом Николи* (Кантакузин 1989: 91–92).
3. Димитрије Кантакузин, *Похвално слово Димитрију Солунском* (Кантакузин 1989: 82–90).
4. Непознати Раванчанин: *Слово о светом кнезу Лазару* (Трифунувић 1975: 74–84).
5. *Похвала кнезу Лазару* (Даничић 1861: 358–368).
6. Стефан Лазаревић: *Натпис на мраморном стубу на Косову* (Јерковић 1976: 137–145).
7. Андоније Рафаил, *Слово о светом кнезу Лазару* (Трифунувић 1976: 159–174).
8. *Похвала кнезу Лазару са стиховима, један до сада непознат спис с краја 14. в* (Ђорђе Сп. Радојчић 1955: 251–253).

Лексикографски извори:

- RKT 1992: *Rečnik književnih termina, Institut za književnost i umetnost, Beograd: Nolit.*
- RM 1862–1865: F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Vindoboane: Guilelmus Braumueller.*

SJS 1958–1997: *Slovník jazyka staroslovenského, Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Akademie ved české republiky, Praha: Slovansky ustav.

Литература:

1. Economou: Eleni Economou, *Pletenie sloves in the works of Demetrius Cantacuzene*, 1989–1990 *Cyrrillomethodianum XIII–XIV*, 93–110.
2. Jagić, V. (1898), *Die slavischen Composita in ihrem sprachgeschichtlichen Auftreten*, *Archiv fur slavische Philologie XX*, 519–556.
3. Аверинцев, Сергей Сергеевич (1982), *Поетика рановизантијске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.
4. Барако, Татјана (1999–2001), *Прилог познавању сложенница у српскословенском језику (Димитрије Кантакузин, Посланица кир Исаију)*, Прилози проучавању језика 30–32, 71–76.
5. Белић, Александар (1936), *Учешће Светог Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика*, Светосавски зборник I, Београд.
6. Богдановић, Димитрије (1991), *Стара српска књижевност*, Историја српске књижевности, књ. 1, Београд: Досије и Научна књига.
7. Грицкат, Ирена, *Језик књижевности и књижевни језик – на основу српског писаног наслеђа из старијих епоха*, *Јужнословенски филолог XXVIII/1–2*, Београд, 1–35.
8. Грковић-Мејдор, Јасмина (2007), *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
9. Грковић-Мејдор, Јасмина (2007а), *Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци*, Шездесет година Института за српски језик САНУ, зборник радова I, Београд, 250–266.
10. Гуревич, Арон (1984), *Категорије средњовековне културе*, Нови Сад: Матица српска.
11. Данило Други (1988), *Животи краљева и архиепископа српских, службе*, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
12. Данилов Ученик и други настављачи Даниловог зборника (1989), *Данилови настављачи*, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
13. Деретић, Јован (1997): *Поетика српске књижевности*. Београд: Филип Вишњић.
14. Еп. Атанасије (Јевтић) (2004), *Богословље Светог Саве*, Врњци–Трбиње: Манастир Тврдош и Братство Св. Симеона Мироточивог.
15. Ковачевић-Стефановић, Радмила, Димитрије (1978), *Језичке разлике између Матичиног и Енинског апостола*, *Јужнословенски филолог XXXIV*, Београд 149–168.
16. Летић, Бранко (2009), *У огледалу духовном*, (Огледи из старе српске књижевности), Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.
17. Сперанский, М. Н. (1960), *Из наблюдений над сложными словами (составными) в стиле литературной русской школы XV–XVI*, Из истории русско-славянских литературных связей, 160–197.
18. Трифуновић, Ђорђе (1990), *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд: Нолит.
19. Цейтлин, Р. М (1977), *Лексика старославянског језика*, Москва: Издательство „Наука“.
20. Цейтлин, Р. М. (1973), *Характеристика лексических и словообразовательных средств старославянског језика (их семантика и стилистические функции)*, *Славянское языкознание: Международный съезд славистов, доклады советской делегации*, Москва, 414–434.

**SERBIO-SLAVIC COMPOUNDS IN “THE CENTURY
OF ENLIGHTENMENT” (functional aspects)**

Summary

The research based on the representative corpus of the original Serbian-Slavic literature of the sacral character throughout several centuries shows that this kind of literature has a specific functional style which is reflected not only through the choice of compounds from the lexical register and the richness of its usage, but also through the selection of the specific type of compounds, or the complex stems which are included in these compounds. Those are lexemes whose semantics reflects a specific view of the world of Orthodox Christianity. Within the functional and stylistic homogeneity of the literary epoch, individual qualities of authors are manifested in the sphere of compounds, so that within the general functional style of the hagiography genre, some individual styles are also realized. A conclusion is arrived at through the three levels of comparison: a) literary genres, b) literary epochs and c) authors.

znikitovic@blic.net